

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2025.10>

А. О. Бахмач

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
Державного університету «Київський авіаційний інститут»
orcid.org/0000-0002-7969-832X

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ОТОЧЕННЯ ТА ІНШИХ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ

Стаття присвячена дослідженню ролі соціального оточення та інших зовнішніх факторів у запобіганні кримінальним правопорушенням серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. У статті визначений перелік провідних зовнішніх факторів, що негативно впливають на стан психічного здоров'я військовослужбовців, та можуть бути детермінантами вчинення кримінальних правопорушень, а також сформовано класифікацію таких факторів. Узагальнено класифікацію детермінант вчинення кримінальних правопорушень, серед яких виділено внутрішні та зовнішні фактори. Визначено, що військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, набувають унікальних поведінкових характеристик внаслідок тривалого перебування в зоні бойових дій, в певному соціальному оточенні та під впливом комплексу небезпечних зовнішніх факторів. Сукупність вказаних факторів чинить безпосередній вплив на психічне здоров'я військовослужбовців, що може стати причиною психічних розладів/захворювань, таких як, наприклад, посттравматичний стресовий розлад, проявів девіантної поведінки. По завершенню військової служби у місцях бойових дій та при поверненні до цивільного життя військовослужбовці потребують об'єктивної оцінки стану їхнього психічного здоров'я з залученням відповідних фахівців з метою надання своєчасної медичної допомоги та визначення потреб у проходженні медичної реабілітації. Зміна зовнішніх факторів, що впливають на військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, з негативних на позитивні, зокрема шляхом проходження тривалих курсів реабілітації в реабілітаційних центрах а також надання реальної соціальної підтримки з боку держави сприяють швидшій реінтеграції військовослужбовців до цивільного життя та позитивно впливають на їхні психічне здоров'я, знижують ризики вчинення кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, детермінанта, злочинність, особа злочинця, девіантна поведінка, запобігання кримінальним правопорушенням, профілактика кримінальних правопорушень, соціальна група, військовослужбовці, комбатанти, превенція.

Bakhmach A. O. THE ROLE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT AND OTHER EXTERNAL FACTORS IN PREVENTING CRIMINAL OFFENCES AMONG MILITARY PERSONNEL WHO PARTICIPATED IN COMBAT OPERATIONS

The article is devoted to examining the role of the social environment and other external factors in preventing criminal offences among military personnel who participated in combat operations. The article identifies a set of major external factors that negatively affect mental health of service members and may serve as determinants of criminal behaviour, and it also provides a classification of these factors. The classification of determinants of the commission of criminal offenses has been generalized, distinguishing between internal and external factors. It is established that military personnel who have taken part in combat acquire unique behavioural characteristics as a result of prolonged stay in a combat zone, exposure to a particular social environment, and the influence of a combination of hazardous external factors. The combination of these factors has a direct impact on the mental health of servicemen, which may lead to mental disorders/illnesses, such as, for example, post-traumatic stress disorder, as well as manifestations of deviant behavior. After completing military service in combat zones and returning to civilian life, servicemen and servicewomen require an objective assessment of their mental health status with the involvement of appropriate specialists in order to provide timely medical assistance and to determine the need for medical rehabilitation. Transforming the external factors influencing combatants from negative to positive – particularly through long-term rehabilitation programmes in specialized centres as well as the provision of genuine social support from the state – facilitates their faster reintegration into civilian life, positively affects their mental health, and reduces the risk of their committing criminal offences.

Key words: criminal offences, determinant, criminality, offender's personality, deviant behaviour, prevention of criminal offences, crime prevention, social group, military personnel, combatants, prevention.

Постановка проблеми. Військовослужбовці, які беруть участь у бойових діях та/або перебувають у зоні бойових дій, зазнають постійного впли-

ву небезпечних зовнішніх факторів, отримують як фізичні, так і психічні травми та поранення, що негативно впливає на стан їхнього психічного

здоров'я. Такі зовнішні фактори постають одночасно і детермінантами вчинення кримінальних правопорушень, як під час проходження військової служби, так і після демобілізації. Вчинення кримінальних правопорушень демобілізованими військовослужбовцями (військовими ветеранами), які брали участь у бойових діях, є важливою соціальною проблемою, оскільки вона впливає не лише на окремих військових ветеранів, а й на загальний стан безпеки та довіри в суспільстві. Якщо не розв'язати її системно, наслідки можуть бути довготривалими та призводити до додаткової соціальної напруги у суспільстві. Ряд сучасних досліджень, проведених в Україні із залученням закордонних та вітчизняних експертів після 2022 року – початку збройної агресії, зокрема «Реабілітація українських військових та ветеранів. Досвід долання несистемності» [1], «Важке повернення. Мінімізація ризиків залучення українських ветеранів до лав організованої злочинності» [2] та окремі наукові публікації, наприклад, статті «Реінтеграція учасників бойових дій у цивільне життя: проблеми зайнятості та шляхи їх розв'язання» [3], «Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов» [4], «Реабілітація військовослужбовців: екзистенційний підхід» [5], ряд наукових тез, які увійшли до Збірника матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні підходи до реабілітації сучасні підходи до реабілітації та реадaptaції військовослужбовців, та реадaptaції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей» [6] вказують на важливу роль, яку відіграє реабілітація військовослужбовців після їхнього повернення до цивільного життя. Водночас, ці дослідження вказують і на численні вади чинної сьогодні системи реабілітації військовослужбовців, яка, на думку дослідників, є недосконалою, не завжди має комплексний характер та не повною мірою враховує всі важливі аспекти відновлення психічного здоров'я та реінтеграції військовослужбовців до цивільного життя. Між тим система реабілітації військових ветеранів є не тільки важливим елементом соціальної відповідальності держави та суспільства перед своїми захисниками, а й одним з провідних заходів профілактики кримінальних правопорушень серед зазначеної соціальної групи, представники якої, зазнавши тяжких психічних травм внаслідок участі у бойових діях та перебування у їх зоні, потребують допомоги у подоланні негативних психічних станів, які можуть виникати, зокрема, у зв'язку із такими захворюваннями, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Оскільки Україна перебуває у стані протидії збройній агресії на своїй території, та у військових діях задіяно сотні тисяч українських військовослужбовців, держава та суспільство мають

розробити та впровадити конкретні комплексні заходи допомоги військовослужбовцям після їхньої демобілізації задля відновлення фізичного та психічного здоров'я, повернення до цивільного життя. Серед системних заходів запобігання кримінальним правопорушенням щодо військовослужбовців, як тих, хто служить, так і демобілізованих, як комбатантів, так і некомбатантів, ще недостатня увага, на нашу думку, приділяється комплексній реабілітації військовослужбовців, методологія проведення якої має враховувати не тільки медичні, а й психологічні, а також соціальні аспекти відновлення та реінтеграції військовослужбовців до цивільних умов.

Мета статті – визначити основні детермінанти, що негативно впливають на стан психічного здоров'я військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, та інші фактори, які сукупно збільшують ризики вчинення кримінальних правопорушень представниками цієї соціальної групи після демобілізації. На ґрунті аналізу таких детермінантів запропонувати комплекс заходів щодо нейтралізації їхньої дії з метою запобігання кримінальним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Зовнішні фактори, що негативно впливають на стан психічного здоров'я людини, одночасно відіграють роль детермінантів вчинення кримінальних правопорушень.

Згадаємо, що детермінація злочинності є доволі широким поняттям та охоплює сукупність причин, умов, корелятив та інших зв'язків між суспільними явищами, які зумовлюють злочинність. За своєю суттю кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації – бо злочинність розглядається як соціальне явище, обумовлене суспільними, економічними, правовими, психологічними та іншими факторами.

Як зазначає кримінолог Богдан Головкін, в рамках детермінації злочинності розглядається система детермінантів, а також механізми взаємодії злочинності з іншими соціальними явищами – наприклад, деформація правової свідомості та культури, соціальні процеси, економічні чи політичні кризи тощо. [7]

За походженням детермінанти злочинності, зазвичай, поділяються на:

- Антропологічні (біологічні/природничі) – пов'язані з природними (біологічними, генетичними, психічними) особливостями людини. Наприклад, вроджені психічні або характерологічні риси, спадковість, біологічні порушення.

- Соціальні – пов'язані з соціальними умовами: економічна ситуація, правова система, морально-культурні норми, інформаційна, культурна політика, тощо.

За змістом детермінанти злочинності поділяються на: соціально-економічні, політичні, психо-

логічні, виховні, біологічні, географічні, духовні, ідеологічні, організаційно-управлінські тощо [8].

Грунтовний аналіз поглядів вітчизняних вчених на причини та умови злочинності міститься, зокрема, у статті Буряка К. М., який досліджуючи детермінанти виникнення домашньої злочинності, класифікував детермінанти злочинності за змістом, за рівнем поширення та за часом дії. За змістом: соціально-економічні, політичні, психологічні, виховні, географічні, духовні, ситуаційно-віктимологічні, нормативно-правові. За рівнем поширення: на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. За часом дії: короткострокові, середньострокові, довгострокові [9].

Отже, детермінація – це не просто причини злочинності, а ширша категорія, яка враховує весь комплекс факторів, їхні взаємозв'язки та механізми впливу.

Тобто, причинність і детермінізм, при всій близькості цих принципів, не є тотожними, тому що останній містить у собі не тільки категорії причини і наслідку, а й низку різноманітних зв'язків між явищами і процесами природи і суспільства: зумовлюючий зв'язок, часовий зв'язок, просторовий зв'язок, зв'язок станів, функціональний тощо. Вважається, що у філософії нараховують до 30 різновидів детермінаційних зв'язків, серед яких провідним для кримінології і кримінального права є зв'язок причинно-наслідковий, або просто причинний зв'язок чи причинність (інша назва – каузальність, від лат. *causa* – причина). Відповідно до філософського словника, «причинність, каузальність (лат. *causa* – причина) – філософська категорія для визначення моменту універсальної взаємодії предметів і явищ матеріального світу, що полягає в утворенні одними предметами чи явищами (причинами) інших – наслідків» [10]. Сучасна українська дослідниця філософсько-правових проблем причинності Н. М. Ярмиш під час розмежування детермінізму і причинності доходить такого висновку: «Детермінізм – це категорія, що виражає будь-яку зумовленість явищ, предметів, процесів, усі види зв'язків між ними. Причинність же – категорія, призначена для того, щоб виражати винятково причинно-наслідкові відносини» [11].

Водночас, незважаючи на всю складність та комплексність визначення різноманітних детермінант злочинності та їхньої класифікації, на нашу думку, їх можна узагальнити за джерелом виникнення та умовно поділити на дві основні групи, визначивши їх як глибинні детермінанти. Такими глибинними детермінантами злочинності постають внутрішні (антропологічні, біологічні) та зовнішні (різноманітні прояви життя навколишнього світу, який оточує людину, а саме світу природи та соціум) фактори. Зовнішні фактори (при-

родні, економічні, політичні, культурні, тощо) постійно чинять вплив та викликають відповідну реакцію психіки людини. Реакція психіки може бути як позитивною, так і негативною, зокрема викликати психічні розлади та захворювання, проявлятися у девіантній поведінці людини, аж до вчинення кримінальних правопорушень.

Весь комплекс детермінантів формує особистість людини, зокрема й особу злочинця. У кримінології ці детермінанти вивчаються відповідно соціальними (вплив зовнішніх соціальних факторів), біологічними (внутрішні біологічні та антропологічні фактори) та психологічними теоріями злочинності.

Всі детермінанти є важливими та чинять постійний вплив на особистість. У цьому дослідженні ми акцентуємось на соціальних факторах, як на таких, що є основними факторами зовнішнього впливу на особистість та які є змінним параметром, тобто ми можемо на них впливати, на противагу природним та біологічним (внутрішнім факторам), що пов'язані переважно зі спадковістю та фізіологічною будовою людини, зокрема її головного мозку, вплив на які є обмеженим.

Соціальні фактори, як детермінанти, є факторами зовнішнього впливу на конкретну особу, як з боку її безпосереднього соціального оточення, так і з боку держави та суспільства в цілому. Вони можуть бути визначені за своїм змістом як зовнішні умови соціального характеру. Як ми вже визначили, їхній вплив може бути як позитивним, так і негативним. Тому зовнішні умови соціального характеру залежно від їхньої якості можуть бути як причинами злочинної поведінки, так і факторами її нейтралізації.

Зовнішні умови соціального характеру ми поділяємо на два рівні: загального рівня впливу – сукупність соціальних умов та факторів, що діють на рівні суспільства та держави (політичні, економічні, правові умови життя на території, де перебуває особа); індивідуального рівня впливу – соціальне оточення особи.

При цьому, якщо соціальне оточення особи певною мірою може обиратися самою особою, то політичні, соціальні та економічні умови, в яких формується особистість, переважно створюються державою і умови формування особистості від народження залежать від того в якій країні (на якій її території), з яким рівнем розвитку економіки та особистих свобод, людина з'явилась на світ та проживає. Частина умов, які створюються державою для формування особистості своїх громадян, є наслідком реалізації конкретних заходів, що чинять цілеспрямований вплив на формування особистості людини як громадянина. Такі заходи ми розрізняємо залежно від того, на що спрямований їхній вплив – тобто, їхню мету. Прикладом є вплив на

громадянина у політичних цілях – як на виборця, виховання чиновника для служіння інтересам держави, національної самосвідомості, патріотизму тощо. Одним з позитивних напрямків такого впливу на особистість є недопущення обрання нею «шляху злочинця», або виправлення тих осіб, які вже ступили на цей шлях.

В кримінологічній науці сукупність зазначених заходів іменується заходами запобігання кримінальним правопорушенням. В межах цього напрямку соціального впливу заходи запобігання кримінальним правопорушенням залежно від рівня, на якому чи з якого вони впливають на особистість, поділяються на загальносоціальні (впливають на все населення), спеціально-кримінологічні (впливають на окремі соціальні групи) та індивідуальні (впливають на окрему особу) [12]. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням мають більш загальний характер та багатьма сучасними кримінологами розглядаються як такі, що прямо пов'язані з дією зовнішніх умов соціального характеру загального рівня впливу. Відповідно у країнах з високим рівнем соціально-економічного розвитку та захисту особистих свобод загальносоціальні заходи запобігання злочинності є гармонійним доповненням та продовженням політики держави і відрізняються лише деталями залежно від того, які кримінологічні моделі запобігання кримінальним правопорушенням є визнаними та реалізуються на державному рівні. Визнаними в країнах з високим рівнем економічного та соціального розвитку, що належать до демократичних, є наразі теорії просторового запобігання, ситуаційного запобігання злочинності, теорія «розбитих» вікон, напрямок архітектурної кримінології тощо, реалізація яких потребує значного фінансування та високого рівня розвитку суспільної свідомості. Вони є ефективними значною мірою як доповнення до вже сформованих у суспільній свідомості цінностей неприйняття насильства, корупції, інших актів посягання на права та особисті свободи громадян.

Навпаки у країнах, де влада, запозичуючи сучасні тенденції, намагається реалізовувати передові кримінологічні підходи профілактики у межах загальносоціальних заходів запобігання злочинності, випереджаючи загальний економічний та соціальний розвиток країни, розвиток суспільної моралі, такі програми видаються популістськими, штучними та декларативними, мають низький практичний ефект. Затверджені на загальнодержавному та місцевих рівнях програми запобігання злочинності залишаються на папері, або використовуються задля вирішення інших завдань, таких як, наприклад, слугувати джерелом додаткового матеріально-технічного забезпечення діяльності правоохоронних органів.

Як зазначено вище, на формування особистості, відповідно й на виправлення особи злочинця поруч з зовнішніми умовами соціального характеру загального рівня впливу діє також безпосереднє соціальне оточення - умови соціального характеру індивідуального рівня впливу. Під впливом соціального оточення формується особистість, її характер, поведінкові особливості, адже людина багато в чому схильна копіювати поведінку інших людей, особливо близьких. Відповідно, соціальне оточення безпосередньо впливає на психічне здоров'я людини, зокрема постає детермінантою формування схильностей до анти-соціальної, девіантної поведінки, що є однією з причин вчинення кримінальних правопорушень. З іншого боку, соціальне оточення може сприяти також і виправленню осіб, які вже вчинили кримінальні правопорушення або мають злочинні наміри до їхнього вчинення, поверненню їх до соціально відповідального способу життя.

До соціального оточення ми включаємо перш за все близьке оточення, людей, з якими відбувається безпосереднє спілкування та взаємодія - це батьки, родина у більш широкому розумінні, сусіди, друзі, оточення у навчальному закладі, у позашкільних гуртках, спортивних секціях, у трудовому колективі, на військовій службі, у місцях позбавлення волі тощо. Соціальне оточення людини супроводжує її протягом життя як за наявних сприятливих, так і за несприятливих зовнішніх умов.

Зважаючи на те, що до соціального оточення належать люди, частота (кількісний показник) та зміст (якісний показник) спілкування з якими є різною – від щоденного (батьки, близькі друзі, однокласники, колеги на військовій службі) до епізодичного чи взагалі одностороннього, коли комунікація відбувається через засоби масової інформації, інтернет, то і сила впливу на особистість такого спілкування (комунікацій) буде різною. Тому закономірно буде розділити соціальне оточення на групи, виходячи зі ступеня близькості та впливу на особистість залежно від частоти та якості спілкування (комунікації). Найсильніший ступінь впливу на особистість будуть мати групи, частота та якість спілкування з якими є найбільшою. Тобто чим частіше, інтенсивніше людина спілкується з такими групами, наприклад батьками, однокласниками, близькими друзями, колегами зі спортивних тренувань, та чим якіснішим (змістовнішим, інформативнішим) буде таке спілкування, тим, відповідно, сильнішим буде їхній вплив на особистість. При цьому під якістю спілкування ми розуміємо в широкому сенсі обсяг та зміст інформації, яку людина отримує в процесі комунікації, а також певні соціальні навички та приклади поведінки, які демонструються таким близьким соціальним оточенням. Винятком тут

може бути одностороннє спілкування через засоби масової інформації, яке буде мати також високий ступінь впливу на формування особистості людини навіть за відсутності безпосереднього спілкування та при невисокій його інтенсивності, коли, зокрема, на особистість людини впливають за допомогою маніпулятивних технологій, наприклад з метою досягнення політичних цілей, або коли людина копіює зовнішні атрибути поведінки відомих особистостей, лідерів суспільної думки (співаків, артистів, спортсменів, блогерів, політичних на громадських діячів).

Отже, доходимо висновку, що запобігання вчиненню кримінальних правопорушень реалізується шляхом зміни двох основних груп чинників, які впливають на особистісні характеристики людини, зокрема й осіб, які набули схильності до девіантної поведінки внаслідок дії несприятливих зовнішніх факторів. Перша група чинників – це зовнішні соціальні та інші умови, серед яких важливу роль відіграє місце постійного чи тривалого перебування особи, яке ще можна визначити як фізичний простір, що оточує людину, друга група чинників – це соціальне оточення, з яким така особа безпосередньо взаємодіє шляхом спілкування.

У психології ці дві групи чинників переважно іменуються модусом місця та модусом оточення, які своєю чергою сукупно формують модус особистості людини, її внутрішній світ [13].

На прикладі окремої соціальної підгрупи – військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, модусом місця є територія, де ведуться бойові дії, а модусом оточення – інші військовослужбовці. Саме поєднання цих двох факторів сукупно з отриманими психічними травмами в місцях ведення бойових дій чинить на її представників комплексний вплив. Одним з наслідків такого впливу є, зокрема, підвищення ризиків вчинення кримінальних правопорушень.

Ми припускаємо, що стосовно цієї соціальної підгрупи, як і інших подібних груп, члени яких тривалий час перебувають під впливом зовнішніх негативних факторів, зміна соціального оточення та зовнішніх соціальних умов (місце постійного чи тривалого перебування особи) може чинити позитивний вплив на особистість та бути окремим комплексним методом запобігання кримінальним правопорушенням, поєднуючи в собі визнані кримінологічною наукою загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні методи запобігання злочинності.

Місцями, де можливо поєднання впливу модусу оточення та модусу місця перебування, або іншими словами можлива зміна зовнішніх умов соціального та природного характеру, соціального оточення наразі є реабілітаційні центри для

військовослужбовців, які одночасно виконують роль обох зазначених модусів. При цьому реабілітаційні центри, як суб'єкти запобіжної діяльності, мають виконувати одночасно як функції індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, так і спеціально-кримінологічного щодо окремих соціальних груп, що є дуже подібним до функцій інститутів ювенальної превенції, які спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням серед підлітків.

Розробці переліку заходів, які сприятимуть запобігання вчинення кримінальним правопорушенням представниками окремої соціальної групи, має передувати аналіз таких обставин:

1. Вивчення попереднього індивідуального біографічного шляху кожної особи, соціальних умов, в яких формувалась особистість, соціального оточення.

2. Вивчення зовнішніх умов, в яких тривалий час перебувають представники соціальної групи.

3. Стан психічного здоров'я представників соціальної групи.

На прикладі представника окремої соціальної підгрупи – військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, зазначений аналіз буде здійснено у такий спосіб:

1. Досліджено індивідуальний біографічний шлях кожної окремої особи до військової служби.

2. Досліджено зовнішні умови під час перебування на військовій службі в зоні бойових дій, зокрема:

- склад соціального оточення – військовослужбовці підрозділу, в якому перебувала особа, особливості соціальних контактів в межах цієї соціальної групи;

- соціальні умови в місці останнього тривалого перебування, природні та інші умови в місці останнього тривалого перебування (наприклад, несприятливими умовами будуть визначені базування в лісі взимку, неможливість залишати бліндаж, підвал у зв'язку з постійними обстрілами, складні умови харчування, особистої гігієни тощо).

2. Визначення стану психічного здоров'я особи, зокрема наявність ПТСР чи іншого психічного розладу, захворювання.

На підставі аналізу всіх вказаних факторів визначається найбільш ефективний курс реабілітації, виходячи з місця розташування, спрямування терапії та соціального оточення в реабілітаційному центрі, де проходитиме такий курс.

Для досягнення максимального ефекту під час проходження курсів реабілітації в реабілітаційних центрах, на нашу думку, необхідно у всіх випадках мінімізувати вплив зовнішніх негативних факторів, таких як засоби масової інформації, спілкування з соціальним оточенням, що демонструє приклади девіантної поведінки.

При визначенні наповнення курсу реабілітації в контексті впливу модусу оточення та модусу місця на особистість людини слід враховувати, чому їхній вплив особливо сильно проявляється саме на найбільш вразливих соціальних групах, до яких ми можемо віднести й військовослужбовців.

У випадку з військовослужбовцями, які брали участь у бойових діях, психічна травматизація відбувається внаслідок тривалого перебування у місцях ведення бойових дій, а особистісні характеристики змінюються багато в чому внаслідок перебування у колі військовослужбовців. Стосовно особистісних характеристик, які формуються таким чином ми писали раніше [14].

Висока інтенсивність спілкування з іншими військовослужбовцями, з якими особа перебувала в зоні бойових дій в одному підрозділі, є одним з важливих факторів підтримання міцних соціальних зв'язків з ними після демобілізації. Чим довший період соціальної взаємодії в групі і чим складніші та небезпечніші зовнішні умови при цьому тим міцніші зв'язки. Такі зв'язки можуть чинити як позитивний так і негативний вплив на ступінь ризиків вчинення кримінальних правопорушень залежно від змісту, якості спілкування. Саме тому при розробці програм реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, важливо створити доступні для всіх військовослужбовців, особливо для тих, у кого були діагностовано психічні захворювання, умови для зміни не тільки модусу місця, а й модусу оточення, до якого (оточення), на нашу думку, мають входити не тільки військовослужбовці, а й цивільні особи.

Тобто, період реабілітації має бути тривалим. Лише в такому випадку є підстави очікувати на зміни в поведінкових моделях військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, оскільки проходження реабілітації дозволить створити для військовослужбовців нові соціальні зв'язки, адаптуватися до цивільного життя.

Таким чином, заходами, які проводяться з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, та дозволяють нейтралізувати негативні фактори та/або змінити (замінити) їх на, що сприятимуть профілактиці вчинення кримінальних правопорушень серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, на нашу думку, є такі:

1. Зміна зовнішніх умов соціального, економічного та природного характеру:

- тимчасова зміна місця перебування, зокрема перебування в реабілітаційних центрах;

- зміна соціального оточення на таке, що сприяє реінтеграції військовослужбовців до цивільно-

го життя (військовослужбовці та цивільні особи).

2. Проходження курсу медичної реабілітації для відновлення психічного та фізичного здоров'я.

Додатковими, але не менш важливими заходами, є також надання військовим ветеранам соціальної та фінансової підтримки з боку держави та суспільства, зокрема у працевлаштуванні.

Цей комплекс заходів має бути тривалим задля досягнення найбільшої ефективності. На жаль, наразі доступність курсів тривалої реабілітації для демобілізованих військових ветеранів, які відповідають зазначеним вище умовам, є невисокою. Так у згаданому дослідженні «Реабілітація українських військових та ветеранів. Досвід долаття несистемності» зазначено, що 42% військових заявили про відсутність змоги пройти реабілітацію та/або недостатній реабілітаційний період.

Висновки. Основними, глибинними детермінантами, що негативно впливають на стан психічного здоров'я військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, та збільшують ризики вчинення ними кримінальних правопорушень, постають внутрішні (антропологічні, біологічні) та зовнішні (різноманітні прояви життя навколишнього світу, який оточує людину, а саме світу природи та соціум) фактори. Серед зовнішніх факторів провідну роль відіграють соціальні фактори. Соціальні фактори за своїм змістом є зовнішніми умовами соціального характеру, які поділяються на два рівня впливу: загальний та індивідуальний.

Комплексна медична та соціальна реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, полягає у створенні сприятливих зовнішніх умов соціального характеру (загальних та індивідуальних), які позитивно впливають на психічний стан військовослужбовців та підвищують їхні адаптивні можливості при реінтеграції до цивільного життя. Проходження такої реабілітації шляхом зміни місця перебування, соціального оточення, та інших зовнішніх факторів може також слугувати комплексним заходом запобігання кримінальним правопорушенням серед цієї соціальної групи. Зважаючи на актуальність тема має широкі перспективи подальших досліджень. На їхньому ґрунті держава має розвивати комплексний підхід до реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, що буде між іншим виконувати функцію профілактики кримінальних правопорушень, та реалізувати такий підхід шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів та впровадження практичних рішень.

Література

1. Ганна Овод, Євген Лисенко, Поліна Липова. Реабілітація українських військових та ветеранів. Досвід долати несистемності. *Дослідження*. URL: <https://www.pryncyp.org/analytics/rehabilitation/> (дата звернення 10.12.2025).
2. Важке повернення. Мінімізація ризиків залучення українських ветеранів до лав організованої злочинності. *Дослідження*. Липень 2024 року. URL: <https://globalinitiative.net/analysis/mitigating-organized-crime-risks-among-veterans-in-ukraine/> (дата звернення 10.12.2025).
3. Олена Грішнова, Валерія Лисенко. Реінтеграція учасників бойових дій у цивільне життя: проблеми зайнятості та шляхи їх розв'язання. *Вчені записки Університету «КРОК»* №2 (74), 2024. С. 146-156.
4. Трачук С. В., Хмара В. В., Підлетьчук Р. В., Сиротюк С. М.. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Випуск 4(174)2024. С. 163-167.
5. Науменко Анастасія. Реабілітація військовослужбовців: екзистенційний підхід. *Психологічні перспективи*. 2025. Вип. 45. С. 119–133.
6. Збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції 5 грудня 2024 р., м. Харків (Україна) «Сучасні підходи до реабілітації сучасні підходи до реабілітації та реадaptaції військовослужбовців, та реадaptaції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей». Міністерство освіти і науки України. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління». Електронний ресурс. Харків. 2024. 294 с.
7. Головкін Б.М.. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип. 1. С. 274–280.
8. Кримінологія : навч. посібн. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін. ; за заг. ред. докт. юр. наук, проф. О.М. Джужа. К. : Атіка, 2009. 312 с.
9. Буряк К. М.. Причини та умови, які детермінують виникнення домашньої злочинності. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. Вип. 1(57) 2023. С. 175–181.
10. Філософський словник / [за ред. чл.-кор. АН УРСР В.І. Шинкарука. Київ : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії Академії наук УРСР, 1973. С. 413–414.
11. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. д-ра юрид. наук. Харків. 2003. С. 12.
12. Кримінологія. Підручник. За загальною редакцією професора Головкіна Б.М. Харків. *Право*. 2021. С. 156–159.
13. Rollo May. The Discovery of Being: Writings in Existential Psychology M. W. W. Norton & Company. 1995, 192 с.
14. Бахмач А.О. Реабілітація військових, які брали участь у бойових діях, як один із методів запобігання злочинності. «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право». № 3 (68) 2023. С. 201–208.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025